

ски каждый налогоплательщик, ведущий регулярную хозяйственную деятельность, подвергается им, минимум, один раз в течение срока исковой давности и практически у всех удается обнаружить нарушения налогового законодательства. Далее налогоплательщик ставится перед выбором: заплатить недоимку в полном объеме или меньшую сумму недоимки и взятку. Конечный размер этих платежей определяется в процессе торга и зависит от простоты доказательства фактов правонарушений, квалификации налогового инспектора и бухгалтера, возможности наступления уголовной ответственности и т.д. Вместе с тем он обычно меньше, чем та сумма недоимки, которая должна быть начислена по закону. Поэтому налогоплательщики обычно согласны на коррупционную сделку.

В конечном счете рядовые налогоплательщики обычно остаются неконкурентоспособны в сравнении с «близким к власти» хозяйствующими субъектами, а многие из них даже платят налогов и взятку в сумме больше, чем размер налоговых платежей, предусмотренных законодательством. Однако самостоятельно изменить ситуацию они не в состоянии и продолжают действовать по тем же правилам в надежде, что в следующий раз сумеют избежать санкций, договориться на лучших условиях, найдут «высоких покровителей» и т.д., либо вынуждены прекращать хозяйственную деятельность.

Выводы и практические рекомендации. Для снижения масштабов ухода от налогов и коррупции в налоговых отношениях в Украине необходимо, прежде всего создать у политиков реальные стимулы к проведению налоговой политики в интересах широких слоёв избирателей и безусловному соблюдению законов. Меры, которые могли бы способствовать решению данных проблем, достаточно хорошо известны из политологии и экономической теории политического процесса, но их быстрая реализация на практике при нынешнем состоянии украинского общества и менталитете избирателей проблематична.

Следует изменить законодательство с целью снизить влияние политиков на деятельность налоговых органов, чему может способствовать назначение их руководства парламентом, усиление контроля за их деятельностью со стороны оппозиции и представителей гражданского общества, законодательные гарантии сохранения сотрудниками налоговых органов должностей и продвижения по службе при отсутствии с их стороны правонарушений и т.д.

Увеличить стимулы к соблюдению законодательства представителями налоговых органов также может повышение уровня оплаты их труда и социальных гарантий (пенсии, жилье и т.д.). Наряду с этим должны быть предусмотрены более жесткие санкции за совершение ими правонарушений коррупционного характера и нарушения прав налогоплательщиков, включая лишение вышеназванных социальных льгот.

Необходимы также изменения налогового законодательства, основной целью которых является: снижение уровня дискреционных полномочий налоговых органов; четкая регламентация прав и обязанностей сторон; размера санкций за налоговые правонарушения и порядка их применения; отмена всех льгот крупному бизнесу; существенное повышение справедливости налоговой системы, что может способствовать повышению уровня налогового согласия.

Важным направлением борьбы с коррупцией может быть также реорганизация налоговой службы в соответствии с принципами полуавтономии [11; 12]. Это позволяет уменьшить влияние на ее деятельность политиков, уравнять правовое положение налогоплательщиков и представителей налоговых органов, создать материальные стимулы к соблюдению последними законодательства, обеспечить более справедливое решение налоговых споров.

Список источников

1. Ivanova A. The Russian flat tax reform / A. Ivanova, M. Keen, A. Klemm // IMF Working paper. – 2005. WP/05/16. – 48 p.
2. The 2010 Corruption Perceptions Index [Электронный ресурс] // Transparency International, 2011. – Реж. доступу: http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2010/results.
3. Аналітичний звіт Київського міжнародного інституту соціології за результатами дослідження «Корупція та надання послуг у судовій системі України» [Електронний ресурс]. – Київ, 2006. – 47 с. – Режим доступу: <http://old.acrc.org.ua/index.php?page=library&id=57>.
4. Istanbul Anti-Corruption Plan: Monitoring Report. Ukraine // OECD Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia. – 2010. – 71 p.
5. Вишневицкий В.П. Уход от уплаты налогов: теория и практика: моногр. / В.П. Вишневицкий, А.С. Веткин; НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2003. – 228 с.
6. National Integrity System: Ukraine 2011 [Електр. ресурс] // Transparency International, 2011. – 205 с. – Реж. доступу: http://www.transparency.org/news_room/in_focus/2011/ukraine_nis_2011.
7. Барсукова С.Ю. Теневые правила взаимоотношений политиков и предпринимателей / С.Ю. Барсукова // Журнал институциональных исследований. – 2011. – Т. 3, №3. – С. 40-56.
8. Веткин А. «Конвертационные центры»: институциональные особенности и роль в теневой экономике / А. Веткин // Экономика Украины. – 2005. – №8. – С. 12-19.
9. Бавин В.В. Анализ коррупции в системе налоговых отношений в Украине / В.В. Бавин // Економіка промисловості. – 2011. – № 3 – С. 34-44.
10. Doing business 2012: Doing business in a more transparent world. – The World bank and the International finance corporation, 2011. – 200 p.
11. Manasan R. Tax Administration Reform: Semi-Autonomous Revenue Authority, Anyone? / R. Manasan // Philippine Journal of Development. – 2003. – Vol. XXX, №2. – P. 173-193;
12. Mann A. Are semi-autonomous revenue authorities the answer to tax administration problems in developing countries? A practical guide / A. Mann / Research paper for the project: Fiscal Reform in Support of Trade Liberalization, 2004. – 106 p.

М. Дейч

м. Донецьк

В. Компанієць

м. Харків

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА СТИМУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ, БІЗНЕСУ, СУСПІЛЬСТВА, ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

(за результатами експертного опитування)

Останнє десятиріччя характеризується стійким зростанням уваги наукового співтовариства управлінців та бізнесменів до феномена соціальної відповідальності. Це пов'язано із багатьма причинами. По-перше, вітчизняна

спільнота все більше усвідомлює те, що негативні процеси, які відбуваються у нашому суспільстві, у т.ч. його економічній складовій, багато у чому обумовлені саме системою та всеохоплюючою безвідповідальністю: особисто-

сті перед суспільством та державою, держави перед особистістю та суспільством, бізнесу перед державою та суспільством. По-друге, позитивний досвід соціально відповідальної діяльності західних компаній доводить вигідність довіри, чесності, відповідальності для всіх суб'єктів господарських відносин. По-третє, міжнародні зобов'язання України з впровадження міжнародного стандарту ISO-26000 «Керівництво з соціальної відповідальності», необхідність виконання Глобального договору ООН-Україна потребують модернізації суспільних відносин у визначеному напрямку.

Виникає необхідність дати відповіді на питання, які стосуються формування в українському суспільстві умов для того, щоб соціально відповідальна поведінка стала нормою. Це вимагає проведення спеціальних досліджень, які визначають фактори та процеси, які впливають на становлення та розвиток саме такого типу поведінки усіх суб'єктів соціально-економічної діяльності, який характеризується як соціально-відповідальний.

Необхідно зазначити, що досить значна чисельність публікацій вітчизняних фахівців присвячена дослідженню факторів, які позитивно чи негативно впливають на соціальну відповідальність бізнесу. Більшість науковців переважно зосереджуються саме на бізнес спільноті, оминаючи в своїх дослідженнях соціальну відповідальність на рівні особистості, держави чи суспільства у цілому. Виключенням є результати наукових досліджень Інституту демографії та соціальних досліджень ім.Птухи, які виконувались під керівництвом академіка НАН України Е.М. Лібанової [1; 2] та колективна монографія науковців Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана «Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку» за науковою редакцією д.е.н. А.М. Колота [3]. В них показані результати системних наукових досліджень феномену соціальної відповідальності з урахуванням її реалізації при модернізації суспільства, а також обґрунтовуються теоретичні та практичні заходи.

Але для наукового обґрунтування важелів та механізмів формування системної соціальної відповідальності суспільства необхідно залучення до цих процесів більш широкого кола науковців, освітян, фахівців, які досліджують відповідну проблематику. Таку можливість надають експертні опитування. В Інституті економіки промисловості НАН України наприкінці 2012 року та у першій половині 2013 року проводилось експертне опитування науковців та освітян України, які мають наукові публікації з проблем соціальної відповідальності та проводять наукові дослідження з проблем модернізації управління та суспільних відносин. Було опитано 158 експертів, серед яких 5 академіків НАН України, 8 – членів-кореспондентів НАН України. Біля 50% – доктори наук, 37% – кандидати наук. Це представники наукових шкіл з Києва (45 чол.), з Донецьку (48), Харкова (12), Черкас (14), Хмельницького (5), Львову (7), Одеси (5), Дніпропетровську (3), Вінниці (3), Полтави (2), Чернігова (2), Чернівців (2), Луганську (2), Ровно (2), а також з Запоріжжя, Сум, Северодонецьку, Севастополю, Симферополю, Житомиру по 1 експерту.

Це було цільове дослідження, спрямоване на вивчення саме соціальної відповідальності особистості, бізнесу, держави в умовах сучасного українського суспільства, у т.ч. наслідків безвідповідальної та відповідальної діяльності, факторів, перешкод та мотиваторів соціально відповідальної поведінки для усіх рівнів суспільства.

Метою статті – на підставі узагальнення результатів експертного опитування з проблем соціальної відповідальності визначити, систематизувати та оцінити чинники, які обумовлюють формування соціально відповідальної поведінки особистості, бізнесу, суспільства, держави та обґрунтувати пріоритетні напрями забезпечення становлення соціальної відповідальності при модернізації суспільних відносин.

Вкрай негативною характеристикою за оцінкою більшості експертів (85,4%) системи суспільних відносин, які склалися в Україні, є безвідповідальність. При цьому більшість (65,2%) експертів вважає, що суспільство досить індиферентно, байдуже ставиться до того, як саме поведуться його члени – відповідально чи безвідповідально. А причинами цього, якщо узагальнити думку експертів, по-суті є ціннісний портрет сучасного українського суспільства, яке вважає, що «соціальна відповідальність окремих соціальних суб'єктів не змінить загальну картину загальної безвідповідальності» (цю характеристику суспільства обрали 54,4% експертів і саме вона, як на нашу думку, досить яскраво визначає духовно-моральну слабкість нашого суспільства, в якому небагато хто хоче змінюватись особисто, а чекає змін від інших, з цього виникає неспроможність переважної частки суспільства до позитивних змін та активних дій), «соціально відповідальні дії не є необхідними» (45,6%), або вважає цінності, які є в основі соціально відповідальної поведінки неактуальними (36,7%).

Безумовно, нерозвиненість соціальної відповідальності в системі суспільних відносин досить негативно впливає на соціально-економічний розвиток держави, її місце у міжнародних рейтингах. Так, у 2012 році у підсумковому рейтингу конкурентоспроможності (за даними Всесвітнього економічного форуму) Україна серед 144 обстежених країн зайняла лише 73 місце, а у рейтингу індексу розвитку людського потенціалу (за даними «Звіту про розвиток людського потенціалу – 2013») наша країна серед 187 обстежених країн зайняла 78 місце [2,3]. І це при тому, що наша країна має досить великі можливості розвитку. А ось за рівнем сприйняття корупції Україна, на жаль, лідирує – у 2012 році вона зайняла 144 місце серед 176 країн світу, набравши 26 балів серед 100 можливих [4]. На думку переважної більшості експертів на такі позиції України у міжнародних рейтингах досить вагомо впливає і стан соціальної відповідальності в українському суспільстві (характеристика впливу відповідає оцінці «впливає сильно», «впливає дуже сильно»). Так 71,6% експертів вказали на вагомий вплив стану соціальної відповідальності на рівень корупції, 61,4% – на рівень розвитку людського потенціалу, 52,5% – на рівень конкурентоспроможності.

Безвідповідальне суспільство є загрозою для національної безпеки держави і так вважає переважна більшість експертів (87,3%). Це обумовлено тим, що низький рівень соціальної відповідальності в суспільстві викликає такі руйнівні процеси та явища як: зниження рівня та якості життя, високий рівень бідності та несформованість середнього класу (цей процес відмітили 60,9% експертів); десоціалізацію відносин у сфері праці, зниження цінності праці та низький рівень якості трудового життя (58,9%); зниження соціальної згуртованості та патріотизму; несформованість національної згоди (56,3%); зміну соціальних норм поведінки у суспільстві, розвиток ідеології споживання (52,5%).

Будування соціально відповідальних відносин на всіх рівнях суспільства навпаки принесе тільки позитивні наслідки для особистості, бізнесу, суспільства у цілому. І це розуміють не тільки науковці, але і певне коло бізнес-спільноти, адже в Україні вже існує досить значна кількість великих компаній, які проголошують себе як соціально відповідальні. Чому ж тоді, незважаючи на переваги для усіх, наше суспільство, бізнес, держава не можна визнати відповідальними? Які ж фактори обумовлюють формування в українському суспільстві соціально відповідальної поведінки?

У відповіді на ці питання необхідно розглядати складний ланцюжок факторів, які діють на рівні особистості, окремих, найбільш вагомих у соціально-економічних процесах груп – це управлінці, особливо управлінська еліта, це підприємці та суспільство у цілому, виділяючи при

цьому вплив суспільних інститутів. Крім того, доцільно розділити фактори впливу за різними ознаками на такі групи: за фактором часу – історичні та сучасні; за фактором відношення до суспільства та його підсистем (культура, економіка, політика) – внутрішні та зовнішні; за рівнем дії – особистість, група (організація), суспільство; за сферами впливу – аксіологічні (духовно-моральні, духовно-культурні) соціально-економічні, соціально-психологічні, організаційно-управлінські, інформаційні.

Експерти виділили такі найбільш вагомі фактори, які впливають на формування соціально відповідальної поведінки у нашому суспільстві:

- система духовно-морального виховання, освіта, сім'я (62,0%);
- ментальність, традиції, історичний досвід населення України (53,2%);
- схвалення та стимулювання соціально відповідальної поведінки владою (44,9%);
- партнерські та ділові стосунки із зарубіжними фірмами (32,9%);
- приклади соціально відповідальної поведінки представників (влада, бізнес-структури) розвинутих країн (25,9%).

Суспільство складається із трьох взаємопов'язаних сфер – культура, політика, економіка. Кожне суспільство (соціокультурна система) будується на ґрунті певної культури і тому є унікальним, оскільки ментальні риси народу, його свідомість сформовані у цій культурі та під впливом історичних та географічних факторів, впливають на формування особливої системи господарювання, політичного устрою та життя суспільства взагалі. Але протягом часу, у тому числі під впливом інших соціокультурних систем, трансформацій всередині суспільства, в ньому відбуваються зміни. При цьому домінуючий вплив на зміни в економіці та політиці здійснюють зміни у культурі суспільства, основою якої є цінності населення, його свідомість. Найбільш вагомими важелями зміни культури є освіта, виховання (сім'я), ЗМІ, поведінка лідерів (еліти, управлінців). Більшість експертів цілком справедливо виділили, як історичні (ментальність народу), так і всі найвагоміші сучасні фактори, що впливають на соціально відповідальну поведінку.

Щодо впливу ментального фактору на формування соціальної відповідальності в українському суспільстві, думки експертів розподілились таким чином: більш ніж половина експертів мають суперечливі погляди – 24,7% опитаних вважають, що ментальність та історичний досвід народу сприяє формуванню соціально відповідальної поведінки, тоді як 25,3% – що ці фактори перешкоджають цьому процесу, при цьому 46,8% опитаних згодні з менш категоричним твердженням і вважають, що вплив може бути як позитивним, так і негативним.

Взагалі менталітет українського народу формувався під значним впливом християнства і тому чесність, відповідальність, працелюбство, прагнення до досконалості, милосердя, піклування про ближніх, поважливе ставлення до землі, природи були характерними якостями народу. В середовищі купецтва та підприємців вважалося, що прибуток є дуже важливим, але честь є вищою за прибуток, багатство сприймалося як відповідальність перед Богом та суспільством, обов'язком багаті людини вважалося благодійництво. Тобто усі риси, які є основою соціально відповідальної поведінки, були притаманні українському народу. Звичайно у реальному житті були прояви і безвідповідальної поведінки, але нормою були саме зазначені характеристики.

Вважається, що негативною рисою української ментальності, яка не сприяє консолідації та солідарним діям, які необхідні для побудови відповідального суспільства, був деякий уклін у бік індивідуалізму, але з цим можливо і посперечатись. Український народ є досить неоднорідним і риси характеру спільнот заходу та сходду країни дещо різняться: якщо захід ментально є більш

схильним до індивідуалізму, то схід – до колективізму, солідарних дій. Також, слід зазначити, що самі по собі схильність до індивідуалізму чи колективізму опосередковано впливають на соціально відповідальні дії через інші моральні якості особистості.

Але ментальність українського народу зазнавала негативних змін під впливом культурно-ментальних деформацій. Одна із найбільш значних деформацій відбулась за радянські часи, коли в суспільстві насаджувалась ідеологія, яка руйнувала християнські норми життя, в трудових відносинах часто панувала зрівнялівка, а відносинах власності поступово формувалась безгосподарність. До того ж за радянські часи не виховувалась, а навпаки придушувалась приватна ініціатива, не було умов для виховання духу, психології господаря, які так важливі для формування соціально відповідальної поведінки в економічній сфері.

Перелік факторів, які впливають на формування соціально відповідальної поведінки у сучасному українському суспільстві, можна значно розширити, якщо звернутись до оцінки ступеню впливу різних суспільних інститутів на розвиток соціальної відповідальності особистості. Експертам пропонувалось розподілити у відсотках цю ступінь впливу за відповідною шкалою: «досить висока», «висока», «середня», «невисока», «низька». Ранжування суспільних інститутів за їх впливом (виділено тільки високу та середню оцінку впливу інститутів) на розвиток соціальної відповідальності особистості (табл. 1).

Таблиця 1

Оцінка за ступінню впливу суспільних інститутів на розвиток соціальної відповідальності особистості на основі ранжування

Суспільні інститути	Досить висока та висока ступінь впливу*, %	Місце за ступенем впливу	Досить висока, висока та середня ступінь впливу, %	Місце за ступенем впливу
1. Сім'я	88,0	1	94,3	1
2. Неформальні групи	49,4	2	70,3	5
3. Засоби масової інформації	48,1	3	77,2	3
4. Система вищої освіти	44,3	4	77,2	3
5. Трудовий колектив, підприємство	42,4	5	79,1	2
6. Система середньої освіти	42,4	5	75,3	4
7. Релігійні організації	32,3	7	62,0	6
8. Бізнес	24,0	8	58,2	7
9. Президент України	17,1	9	29,8	13
10. Верховна Рада України	16,5	10	27,9	14
11. Громадські організації	15,9	11	44,4	8
12. Місцеві органи виконавчої влади (обласні, районні держадміністрації)	15,2	12	31,0	12
13. Правоохоронні органи (міліція, прокуратура)	15,2	12	32,9	10
14. Органи місцевого самоврядування	14,0	13	34,9	9
15. Судова система	13,9	14	32,3	11

* тут і далі у % до кількості опитаних експертів.

Окрім сім'ї та системи освіти, експерти виділили значний вплив засобів масової інформації та різних соціальних груп – неформальних об'єднань та трудового колективу. Кожен третій експерт зазначив великий

вплив релігійних організацій. А ось інститут управління на різних його рівнях за думкою більшості експертів здійснює невисокий вплив на розвиток соціальної відповідальності особистості.

Взагалі у ланцюжках особистість – бізнес, особистість – держава, особистість – суспільство існують складні взаємозв'язки. Іноді логіка змін може нібито зайти у глухий кут: щоб змінити ставлення особистості до соціальної відповідальності, мотивувати її відповідальні дії у соціально-економічному просторі, необхідно активізувати роботу суспільних інститутів у цьому напрямі, але це неможливо без змін на особистісному рівні, особливо, якщо це стосується тих людей, які відносяться до управлінської еліти і взагалі до еліти суспільства. Відповіді експертів на питання відносно того, які фактори у більшій мірі будуть сприяти розвитку соціальної відповідальності в українському суспільстві, певним чином розкривають бачення перспектив у цьому напрямку (табл.2).

Таблиця 2

Оцінка експертами факторів, які сприятимуть розвитку соціальної відповідальності особистості в українському суспільстві

Фактори впливу	%
1. Соціально відповідальна поведінка перших осіб держави, звітність, прозорість дій на всіх рівнях управління.	74,7
2. Культура виховання в сім'ї, школі, Вузї, спрямована на соціально відповідальну поведінку	71,5
3. Правова регламентація стимулювання і підтримки соціально відповідальної поведінки та її реалізація	47,5
4. Впевненість у своєму майбутньому і майбутньому сім'ї	47,5
5. Внутрішні спонукання	36,1
6. Сприятливий морально-психологічний клімат вдома, на роботі, в суспільстві	33,5
7. Приклад соціально відповідального поведінки з боку інших людей (як жителів України, так і жителів інших країн)	33,5
8. Інформування мешканців про переваги соціально відповідальної поведінки (системні інформаційні кампанії)	29,1
9. Ментальність, сформовані традиції	21,5
10. Інше	5,7

Як видно з таблиці 2, переважна більшість експертів вибрала зовнішні фактори, які будуть сприяти розвитку соціальної відповідальності. При цьому ми бачимо, що перші місця належать факторам, які вже згадувались, а саме – поведінка лідерів (74,7%), культура виховання в сім'ї, школі, вузі (71,5%).

Правові важелі регуляції, які впливають на формування соціальної відповідальності особистості обрали маже половина опитаних експертів (47,5%). Цей важель не посів перші місця оскільки для української культури не є притаманним правовий менталітет. Найсильнішим важелем впливу на поведінку особистості завжди були не правові, а моральні чинники, перед усім вплив християнської моралі та виховання в сім'ї.

До інших зовнішніх факторів впливу відносяться: сприятливий морально-психологічний клімат вдома, на роботі, в суспільстві; приклад соціально відповідальної поведінки з боку інших людей; інформування мешканців про переваги соціально відповідальної поведінки. Ці фактори обрав майже кожен третій експерт.

А ось щодо внутрішньо особистісних факторів, виявилось, що більшість експертів не мають надії на те, що люди, самі по собі, стануть активно змінювати власну позицію та власну поведінку. Лише кожен третій експерт

вважає, що ситуацію з соціальною відповідальністю в українському суспільстві здатні змінити внутрішні спонукання кожної людини, хоча це – один із вірніших важелів змін, оскільки без внутрішньої мотивації ніякі зовнішні чинники (ані позитивної дії, ані негативної дії, наприклад, покарання) не можуть кардинально змінити ситуацію та зробити суспільство відповідальним.

Така досить песимістична точка зору експертів може бути пов'язана як з їх власною позицією відносно ролі зовнішніх та внутрішніх факторів у будь-яких суспільних змінах, так і з розумінням сучасного стану українського суспільства, в якому більшість чекає змін від інших – від влади, бізнесу, оточення, вчителів (освітніх закладів), а не намагається змінитися сама.

З питанням визначення факторів, які впливають на соціальну відповідальність в сучасному українському суспільстві, тісно пов'язано питання визначення перешкод до становлення соціальної відповідальності, які виникають на рівні особистості, бізнесу, держави та суспільства у цілому.

Для узагальнення результатів аналізу усі перешкоди було розділено за домінуючими джерелами їх виникнення. Перша група джерел, які визначено як «аксиологічні» – це перешкоди, що сформувались на ціннісному (аксиологічному) рівні особистості чи суспільства у цілому та залежать від вектору та сили розвитку культури суспільства, духовно-моральних факторів. Друга група – це соціально-психологічні джерела перешкод (ця група тісно пов'язана з першою, а також із третьою групою). Третя група джерел – це ті, які пов'язані із дією інформаційних факторів. Четверта група – це перешкоди, які виникають на організаційно-управлінському рівні. І п'ята група – це перешкоди, джерелом яких є соціально-економічні фактори.

Всі джерела перешкод пов'язані між собою, оскільки їх продукує людина – державний діяч, підприємець, фахівець, споживач, тощо. Людина утворює певні умови власної діяльності, у тому числі господарювання, створює закони та умови їх виконання, створює і саму культуру, в якій існує. Тому першоджерело перешкод і першоджерело змін завжди знаходиться на аксиологічному рівні особистості, а потім і суспільства у цілому.

Оцінка експертами перешкод до становлення соціальної відповідальності особистості, бізнесу, держави, суспільства з урахуванням їх ранжування за вагомістю та характеристикою джерел наведені у таблицях 3-6.

Отримані результати свідчать, що більшість експертів визначило як домінуючі ті перешкоди для формування соціальної відповідальності на усіх рівнях (особистість, бізнес, держава, суспільство), джерелом яких є цінності особистості та сучасного українського суспільства у цілому.

Для перешкод до становлення соціальної відповідальності особистості висока узгодженість думок експертів (72,8%) виникла за фактором «соціальна несправедливість, високий рівень і наростання майнової диференціації в суспільстві при низькому рівні і якості життя більшості населення України». Ця перешкода є комплексною за джерелом свого виникнення, вона пов'язана як з низьким рівнем моралі та професіоналізму управлінців, так і з похідними від цього соціально-економічними наслідками. Також слід акцентувати увагу на тому, що тільки половина експертів визнала, що однією із головних перешкод формування соціальної відповідальності особистості є особистісні духовно-моральні, соціально-психологічні якості конкретної людини, відсутність розуміння того, що змінити світ можна тільки змінивши самого себе.

Для перешкод становленню соціальної відповідальності на рівні суспільства у цілому у відповідях взагалі цілком справедливо домінують перешкоди аксиологічного походження.

Що стосується рівня держави та бізнесу, тут на другому місці за перешкодами ціннісного походження є

Таблиця 3
Систематизація перешкод до становлення соціальної відповідальності особистості суспільстві

Перешкоди	%	Джерела перешкод
Відсутність спрямованості культури виховання в сім'ї та інститутах суспільства на соціально відповідальну поведінку	74,7	аксіологічні
Соціальна несправедливість, високий рівень і наростання майнової диференціації в суспільстві при низькому рівні і якості життя більшості населення України	72,8	змішані аксіологічні, соціально-економічні та організаційно-управлінські
Низький рівень духовно-моральної культури владної еліти, суспільства і бізнесу	52,5	аксіологічні
Особистісні духовно-моральні, соціально-психологічні якості конкретної людини, відсутність розуміння того, що змінити світ можна тільки змінивши самого себе	51,3	аксіологічні
Укорінення тінювих відносин у трудовій сфері, страх втрати роботи і заробітку	37,3	змішані аксіологічні, соціально-економічні та організаційно-управлінські
Низький рівень правової культури незнання більшістю населення своїх прав і обов'язків, нездатність захищати свої права	34,2	змішані, аксіологічні інформаційні та соціально-психологічні
Відсутність системної інформаційної кампанії з пропаганди соціально відповідальної поведінки	23,4	інформаційні
Прагнення до виживання «за будь-яку ціну»	20,9	аксіологічні
Нерозвиненість цінностей і потреб самозбереження	12,0	аксіологічні (соціально-психологічні)
Нерозвиненість культури споживання	12,0	аксіологічні (соціально-психологічні)
Схильність до невинуватих ризиків, поширеність ризикованої поведінки	2,5	соціально-психологічні
Інше	3,2	аксіологічні
Не визначились	0,6	

Таблиця 4
Систематизація перешкод до становлення соціальної відповідальності бізнесу

Перешкоди	%	Джерела перешкод
Зрощення інтересів влади і бізнесу	64,6	змішані аксіологічні та організаційно-управлінські
Домінування цілей економічної вигоди	63,3	аксіологічні
Висока частка тінювого сектору в економіці України	38,6	змішані аксіологічні, соціально-економічні та організаційно-управлінські
Відстороненість бізнес-структур від соціальних проблем життя українського суспільства і неформованість стандартів участі в ній	35,4	змішані аксіологічні та організаційно-управлінські
Відсутність стимулювання соціально відповідальної діяльності підприємств з боку державних і регіональних органів управління	34,8	змішані соціально-економічні та організаційно-управлінські
Відсутність традицій соціально-відповідальної поведінки підприємств	32,9	аксіологічні
Низький рівень духовно-моральної культури владної еліти	30,4	аксіологічні
Інформаційна закритість українського бізнесу, небажання розкривати інформацію про бізнес-процеси і результати діяльності	27,8	змішані інформаційні та соціально-психологічні

Продовж. табл. 4

1	2	3
Нерозвиненість механізмів участі бізнес-структур у забезпеченні соціально-економічного розвитку території присутності (регіону, населених пунктів)	24,7	організаційно-управлінські
Високий податковий і управлінський тиск держави на бізнес	22,8	соціально-економічні, соціально-психологічні
Низький рівень духовно-моральної культури бізнесу	20,3	аксіологічні
Низький рівень духовно-моральної культури суспільства	18,4	аксіологічні
Неефективна система захисту вітчизняного товаровиробника	10,8	організаційно-управлінські
Неформованість і нереалізованість етичного кодексу підприємця	8,9	аксіологічні
Інше	3,8	

Таблиця 5
Систематизація та вагомість перешкод до становлення соціальної відповідальності держави

Перешкоди	%	Джерела перешкод
Домінування особистих інтересів та лобювання інтересів бізнес-структур в системі державного та регіонального управління	73,4	аксіологічні
Низький рівень духовно-моральної культури владної еліти	63,3	аксіологічні
Концептуальна неформованість і нереалізованість принципів соціальної держави	46,2	організаційно-управлінські
Нерозвиненість системи громадського контролю над діяльністю органів влади	43,7	змішані аксіологічні та організаційно-управлінські
Нерозвиненість важелів мотивації і стимулювання для активізації процесів соціального інвестування	38,0	змішані соціально-економічні та організаційно-управлінські
Немає ефективних стимулів та регуляторів підвищення соціальної відповідальності бізнесу	37,3	змішані соціально-економічні та організаційно-управлінські
Нерозвиненість законодавчого та договірної регулювання соціальної відповідальності	33,5	організаційно-управлінські
Відсутність підготовки у вищих навчальних закладах України фахівців з професій «Соціальний аудитор», «Експерт із соціальної відповідальності бізнесу», «Менеджер із соціальної та корпоративної відповідальності» (за Держкласифікатором професій ДК003:2010)	17,1	організаційно-управлінські
Нерозвиненість механізму державно-приватного партнерства	16,7	організаційно-управлінські
Інформаційний вакуум щодо соціальної відповідальності, відсутність системи обліку та моніторингу	15,8	змішані інформаційні та соціально-психологічні
Слабка адаптація кращих міжнародних практик та стандартів соціальної відповідальності для їх застосування в Україні	15,2	організаційно-управлінські
Відсутність санкцій за невиконання міжнародних зобов'язань України державними і регіональними органами влади	10,8	організаційно-управлінські
Відсутність обліку в оцінці діяльності Президента України та уряду місця України в міжнародних рейтингах	10,1	Організаційно-управлінські
Інше	5,7	
Не визначились	1,3	

Таблиця 6
Систематизація перешкод до становлення соціальної відповідальності на рівні суспільства у цілому

Перешкоди	%	Джерела перешкод
Духовно-моральна деградація, девальвація цінностей і установок	70,3	аксиологічні
Низький рівень громадянської активності, розвитку громадянського суспільства та демократичних інститутів	52,5	змішані аксиологічні та організаційно-управлінські
Низький рівень духовно-моральної культури владної еліти	51,3	аксиологічні
Низький рівень правової свідомості, низька цінність дотримання правових норм	45,6	змішані аксиологічні та соціально-психологічні
Індивідуалізація суспільних відносин, зниження соціальної інтеграції, громадської довіри	42,4	змішані аксиологічні та соціально-психологічні
Низький духовно-моральний рівень значної частини населення	32,9	аксиологічні
Нерозвиненість форм і механізмів державно-приватного і соціального партнерства	29,1	змішані організаційно-управлінські та соціально-психологічні
Відсутність вимог суспільства до особистості, її моральних якостей	25,9	аксиологічні
Культивування негативного ставлення до подій в Україні, зниження рівня патріотичного виховання	22,8	аксиологічні
Відсутність системної інформаційної кампанії з пропаганди соціально відповідальної поведінки	19,0	інформаційні
Інше	3,2	

перешкоди, які пов'язані із дією організаційно-управлінських факторів, а на третьому ті, які пов'язані із дією соціально-економічних факторів.

При тому, що експерти виділили домінуючу дію факторів аксиологічного джерела походження, вони, на нашу думку, дещо недооцінили вплив релігійних факторів та віри в розвитку соціально відповідальної поведінки в українському суспільстві. Так, тільки 19,0% експертів зазначили, що релігійні цінності та віра є основою формування соціально відповідальної поведінки. А 12,7% експертів вважають, що релігійні цінності та віра або не впливають (3,2%) або не досить сильно впливають (9,5%) на цей процес. Одночасно більшість експертів (63,3%) розділяють думку відносно того, що релігійні цінності та віра відіграють певну роль у формуванні соціально відповідальної поведінки. При цьому простежується залежність між відповідями експертів та те, яким чином вони визначили свій світогляд: релігійний (29,7%), філософський (60,1%), атеїстичний (7,0%).

Ці відповіді можуть бути пов'язані і зі станом свідомості сучасних українців. Основою свідомості і її стрижня – цінностей є або релігійна віра, або ідеологія, яка домінує у суспільстві, причому остання є більш слабким утворенням. На зміну християнської релігії, як основи культури українського суспільства, поступово прийшла ідеологія, спочатку соціалістично-комуністична, а потім руйнуюча сучасна, яку можна визначити як ідеологію споживання, грошей, влади та успіху. Ця ідеологія де-факто витісняє християнські цінності (моральність, любов та турботу про ближніх, чесність, відповідальність перед собою та суспільством, довкіллям, любов до праці, некорисливості, милосердя) із свідомості сучасних українців і з їх життя. В цьому і є основна причина безвідповідальності на усіх рівнях її прояву: особистість, бізнес, держава, суспільство.

Розуміння вагомості та гостроти перешкод для становлення всебічної системної соціальної відповідальності особистості, управлінців, підприємців та суспільства в цілому підтверджують висновки, що для зміни ситуації необхідна екстремальна ситуація або неординарний привід,

який буде поштовхом для змін. Що ж на думку експертів може стати таким поштовхом або мотивом для розвитку соціальної відповідальності в українському суспільстві? Результати відповідей умовно розділено на дві групи: мотиви (стимули) або приводи позитивного напрямку, дії та мотиви (стимули) або приводи негативного напрямку, дії (ті, що спрямовані на покарання, обмеження). В таблиці 7 надані результати відповідей експертів, щодо мотивів для розвитку соціальної відповідальності, розподілені за групами та розташовані за вагою оцінки експертів.

Таблиця 7

Оцінка вагомості спонукальних мотивів для ініціювання та розвитку соціальної відповідальності в Україні

Мотиви та стимули	Спрямованість за модальністю, %	
	мотив або стимул негативної дії	мотив або стимул позитивної дії
Невідворотність відповідальності за порушення правових і моральних норм незалежно від статусу	52,5	
Переоцінка системи цінностей, спрямована на підвищення внутрішньої культури, дотримання прав, домовленостей, норм і вимог		47,5
Консолідація зусиль бізнесу, держави та науки з виконання соціально значущих для суспільства проблем		43,7
Підвищення значимості в суспільстві високих моральних якостей особистості		41,8
Оцінка трудової, підприємницької, управлінської діяльності з позицій соціальних інтересів суспільства		39,9
Формування в суспільстві етики відповідальності за благополуччя майбутніх поколінь		38,6
Розвиток демократичних засад суспільства		36,1
Підвищення довіри і ефективної взаємодії бізнесу, суспільства і держави, розвиток державно-приватного партнерства		31,6
Впровадження міжнародних стандартів соціальної відповідальності	26,6	
Розширення світоглядного кругозору особистості		19,0
Забезпечення формування і ефективного використання людського, соціального та інтелектуального капіталу		20,3
Реалізація прав і свобод людини і можливостей її вибору		18,4
Формування соціальної установки «Ти повинен, тому що ти можеш» і механізмів її реалізації		7,0

У таблиці 8 наведені результати відповідей експертів щодо приводів для того, щоб соціальна відповідальність стала нормою в українському суспільстві, розподілені за групами та розташовані за вагою оцінки експертів (зі всіх варіантів відповідей експертам необхідно було обрати не більше трьох).

Як видно з таблиць, у відповідях експертів спостерігається певний баланс між мотивами (стимулами) та приводами позитивної та негативної дії, причому у приводах переважають останні, а в мотивах, цілком справедливо, навпаки. Інакше кажучи, поштовхом для того, щоб суспільство змінило своє ставлення до відповідальності, змінило свою поведінку, за думкою майже

Таблиця 8

Оцінка вірогідних обставин (приводів) для перетворення соціальної відповідальності в українському суспільстві у норму життя

Мотиви та стимули	Спрямованість за модальністю, %	
	привід для негативної дії	привід для позитивної дії
Приклади притягнення до відповідальності високопосадовців осіб	41,8	
Зміцнення релігійних цінностей і віри		30,4
Економічна криза з руйнівними наслідками	21,5	
Підвищення іміджу країни при вирішенні загальнонаціональних завдань Євро-2012, олімпійські ігри та ін.)		20,3
Загроза завоювання країни та втрата нею незалежності	17,1	
Розрив дипломатичних відносин з Україною в разі невиконання нею міжнародних домовленостей, зобов'язань та ін.	13,9	
Перемоги у міжнародних конкурсах, змаганнях		9,5
Заборона входження в ЄС	7,6	

половини експертів, повинні бути дії, спрямовані на покарання (притягнення до відповідальності високопосадовців та будь-якої особи незалежно від статусу), або навіть стресові для усього суспільства явища (економічна криза – 21,5%; втрата незалежності – 17,1%). При цьому майже половина експертів (47,5%) розуміють, що основою змін є зміна цінностей, а майже третина (30,4%) вважають, що поштовхом повинно бути зміцнення релігійних цінностей і віри в суспільстві.

Позитивно, що значна частка експертів (43,7 %) відзначає необхідність консолідації зусиль бізнесу, держави та науки у виконанні соціально значущих для суспільства проблем, а 39,9 % експертів вказують на те, що для мотивації відповідальної поведінки необхідно змінити критерії оцінки управлінської, підприємницької, трудової діяльності суб'єктів з позиції соціальних інтересів суспільства. Використання цих двох важелів (консолідація зусиль та зміна критеріїв оцінки діяльності), як підтверджує практика змін, зокрема у провідних західних корпораціях, завжди допомагає досягнути встановлених цілей, сприяє позитивним змінам у поведінці суб'єктів соціально-економічних відносин.

На основі аналізу результатів експертного опитування щодо проблематики соціальної відповідальності в українському суспільстві були визначені фактори, перешкоди та мотиватори формування соціально відповідальної поведінки на рівні особистості, бізнесу, держави, суспільства у цілому.

Більшість експертів вважає, що в системі суспільних відносин, які склались в Україні, переважає безвідповідальність. Це негативно впливає на місце України у світових рейтингах, створює значні загрози для національної безпеки держави та її подальшого розвитку.

До найбільш вагомих факторів, що впливають на формування соціальної відповідальності експерти віднесли ті, які сформувались всередині соціокультурної системи: це історичні – менталітет народу, та сучасні – усі традиційні важелі змін соціокультурної системи – освіта, виховання (сім'я), поведінка лідерів та дія ЗМІ.

Розвиток соціальної відповідальності в управлінській, підприємницькій, трудовій сферах, в суспільстві у цілому не можливий без формування соціально відповідальної поведінки особистості. При цьому більшість експертів відводить значну роль зовнішнім змінам на інститу-

ційному рівні, а особистісні зміни, як ключовий фактор перетворень, визнає лише кожний третій експерт. За оцінками експертів відзначається найсильніший вплив на розвиток соціально відповідальної поведінки особистості серед інститутів суспільства, саме сім'ї. Майже кожен другий експерт виділив значний вплив неформальних груп та ЗМІ, дещо менше, на думку експертів на цей процес впливає освіта та стосунки у трудовому колективі. Натомість інститут управління здійснює незначний вплив на формування соціальної відповідальності особистості. Тому серед факторів, які сприятимуть розвитку соціальної відповідальності особистості, більшість експертів виділила саме посилення впливу інституту управління через розвиток соціально відповідальної поведінки перших осіб держави, звітність та прозорість дій на всіх рівнях управління. Також цей процес неможливий без спрямування культури виховання в сім'ї, школі, вищих навчальних закладах на формування соціально відповідальної поведінки особистості, на що вказали дві третини експертів. Натомість правові важелі формування такого типу поведінки є менш значними, їх відзначив лише кожен другий експерт.

Щодо перешкод до становлення соціальної відповідальності на рівні особистості, держави, бізнесу, суспільства у цілому, більшість експертів відзначили як домінуючі ті, джерелом яких є цінності особистості та суспільства у цілому. Що стосується рівня держави та бізнесу, тут на другому місці за перешкодами ціннісного походження є перешкоди, які пов'язані із дією організаційно-управлінських факторів, а на третьому ті, які пов'язані із дією соціально-економічних факторів.

Стосовно поштовхів та мотивів формування соціально відповідальної поведінки спостерігається певний баланс важелів позитивного та негативного впливу. Зважаючи на ситуацію в українському суспільстві, цього балансу і необхідно дотримуватись, поки ситуація не стане менш загрозливою. З одного боку, необхідно посилювати закон та забезпечити невідворотність застосування відповідальності за порушення правових і моральних норм незалежно від статусу, а з іншого – необхідно припинити процес моральної деградації нашого народу, створювати в суспільстві умови для відродження ментальних для нашого народу християнських цінностей, розвитку духовно-моральної культури особистості.

Найважливішим у здійсненні позитивних змін є приклад соціально відповідальної поведінки перших осіб держави, корпусу управлінців, еліти суспільства. І таких лідерів, спрямованих на відродження та розвиток культури та суспільства, необхідно вирощувати. Лідери, які матимуть високі духовно-моральні якості та належний рівень професіоналізму, зможуть здійснити і необхідні для формування соціально відповідального бізнесу, держави, суспільства у цілому організаційно-управлінські, соціально-економічні та інші перетворення.

Список джерел

1. Звонар В.П. Економічна феноменологія соціальної відповідальності у контексті модернізації суспільства // Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки : Кол. моногр. / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. – С. 9-109.
2. Цимбал О.І., Палій О.М. Соціальна відповідальність людини, бізнесу, держави // Сталій людський розвиток: Забезпечення справедливості: Нац. доповідь / Кер. авт. колективу Е.М. Лібанова / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи. – Умань: Візаві, 2012. – С. 263-266.
3. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: Моногр. / За ред. А.М. Колота. – К.: КНЕУ, 2012. – 501 с.
4. Украина стала 144-й в рейтинге уровня коррупции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://smi.liga.net/actual/2012-12-06/7404389-ukraina_stala_144_y_v_reytinge_urovnya_korruptsii.htm

5. В рейтинге конкурентоспособности Украина поднялась на 73 место [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rbc.ua/rus/top/show/v-reytinge-konkurentosposobnosti-ukraina-podnyalas-na-05092012123400>

6. Украина: 78 место в рейтинге человеческого развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://newsland.com/news/detail/id/1142785/>

В. Денисов

*академик АЭН Украины
г. Саратов, Россия*

ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ВУЗАМИ И РЕЗЕРВОВ ЭКОНОМИИ ЗАТРАТ

В настоящее время в России наблюдается усиленное внимание к деятельности высших и средних профессиональных учебных заведений. Появилось множество публикаций в открытой печати, осуществляются диссертационные исследования. По результатам этих исследований защищаются диссертации на соискание ученой степени кандидатов и докторов экономических наук. Так, например, в Саратове за последние годы в диссертационных советах Государственного социально-экономического университета и Государственного технического университета им. Ю.А. Гагарина были защищены несколько диссертаций [1-5]. И как видно из названий защищенных диссертаций, ни одна из них не посвящена проблемам управления учебными заведениями, оценке эффективности применимых систем управления и оценке имеющихся здесь резервов экономии затрат. Бесспорно, качество имеет важное значение в подготовке кадров, но это лишь одна из компонент экономики вуза, а менеджмент качества это подсистема системы управления им [6]. А между тем известно, что улучшение качества, обеспечение инновационного развития образовательных учреждений, подготовка и переподготовка профессорско-преподавательского состава требуют больших расходов денежных и иных средств на их осуществление. И надо сказать, что за расходом средств высшими учебными заведениями нет надлежащего контроля. Свидетельством тому является такой факт, как отсутствие показателя расходов учебного заведения при оценке эффективности университетов. Так, в ноябре 2012 года на сайте Министерства образования и науки РФ появился список государственных высших учебных заведений с «признаками неэффективности», куда вошли 136 вузов и 450 филиалов. Эффективность университетов оценивалась по пяти параметрам: средний балл ЕГЭ первокурсников, количество научных работ на одного сотрудника, наличие выпускников-иностранцев, а также уровень доходов заведения и качества его инфраструктуры.

У вузовских филиалов, кроме того, подсчитывали долю кандидатов и докторов наук среди постоянных сотрудников [6]. Следует признать важность этого показателя. Но и он не отображает существа качественного осуществления учебного процесса, а потому и не может быть использован для оценки эффективности последнего. Дело в том, что в вузовском филиале может быть и достаточно большое количество преподавателей, имеющих ученые степени докторов и кандидатов наук. Однако, они могут не соответствовать занимаемым должностям и профилю кафедр, на которых работают. Ведь необходимо, чтобы преподаватели, имеющие ту или иную ученую степень, проводили занятия по конкретным курсам дисциплин и занимали должность, соответствующую полученным знаниям, по которым были защищены диссертации на соискание ученой степени. То есть, должен быть учтен грамотный подход к организации учебного процесса по кон-

кретным дисциплинам. В филиалах высших учебных это делается отнюдь не всегда. Известны, по крайней мере автору, случаи, когда курсы прикладных экономических дисциплин ведут профессора и доценты, имеющие ученые степени по философии, юриспруденции, педагогике, социологии. То же самое можно сказать и о преподавателях, занимающих должности заведующих выпускающих кафедр. В некоторых филиалах заведующими таких кафедр являлись доктора экономических наук, профессора других высших учебных заведений и работающих в них на условиях совместительства.

В одном из филиалов заведующими такими выпускающими кафедрами как, скажем, экономики и менеджмента, в разное время являлись доктора философских и социологических наук, а теперь даже и кандидат социологических наук, не имеющий при этом хотя бы первичного ученого звания доцента. Это может быть свидетельством недостаточного педагогического и научно-методического опыта такого руководителя кафедры. Возможно нет, или, по крайней мере, мало у заведующего кафедры научных и методических работ по дисциплинам, читаемым на кафедре, формирующих в необходимом объеме знания выпускаемых специалистов. А ведь заведующий кафедрой должен быть ученым в полном понимании этого слова, имеющим соответствующие научно-методические труды, большой опыт педагогической работы и обладать умением подобрать преподавательский состав, соответствующий профилю деятельности подразделения и организовать ее успешную работу, направленную на выпуск специалистов, бакалавров, магистров.

И тут надо иметь в виду, что кафедра, не имеющая в своем составе докторов наук по направлению подготовки магистров, не имеет права их выпускать. Значит, если на кафедре экономики и менеджмента отсутствуют преподаватели, имеющие степень доктора экономических наук, то здесь не может вестись подготовка магистров. Удивительно, но руководители вузовских филиалов берут на себя смелость начинать подготовку магистров, не создав соответствующую базу для этого. Здесь недостаточно заниматься распределением денежных средств, созданием кое-какой материальной базы. Необходимо уделять большое внимание подбору, подготовке и удержанию преподавателей, имеющих ученые степени докторов наук по профилю работ кафедры, что является трудным процессом и одновременно неперенным условием поднятия качественного уровня образования в каждом конкретном образовательном учреждении. Если же не заниматься этим процессом и все пустить на самотек, толку от этого не будет никакого, только вред.

Следует заметить, что уж коли речь зашла о доходах, то надо иметь в виду, что эффективность деятельности предприятий, организаций связана не только с ними, но и с расходами. Это в полной мере относится и к высшим учебным заведениям. Косвенно это оказывает влияние и